

9. *Epstein L.* Stephen Dixon Week: for intensity, an interview with Stephen Dixon, on his writing and new books [Electronic resource] / L. Epstein. — Access mode: <http://www.mcsweeneys.net>.
10. *Foucault M.* Aesthetic, method, and epistemology / M. Foucault. — NY : The New Press, 1999.
11. *Hassan I.* Postmodernism: Toward an Aesthetic of Trust / Ihab Hassan // Beyond Postmodernism ; ed. Klaus Stierstorfer. — Berlin ; NY : Walter de Gruyter, 2003. — P. 199–213.
12. *Jenks Ch.* Transgression / Chris Jenks. — L. ; NY : Routledge, 2003. — 205 p.
13. *Leshner L.* The best novels of the nineties: a reader's guide / Linda Leshner. — North Carolina : McFarland & Co., 2000. — 482 p.
14. *Lipina V. I.* Stephen Dixon: Human Matters / V. I. Lipina // Англїстика та американїстика. — Д. : ДНУ, 2006. — С. 134–137.
15. Transgressive (Auto) Biography as Genre and Method: Brno Studies in English / ed. by S. Hardy etc. — Brno : Masaryk University Press, 2010. — Vol. 36, N 2. — 201 p.
16. *Trucks R.* The Pleasure of Influence: conversations with 18 American male fiction writers / R. Trucks. — Purdue UP, 2002. — 282 p.
17. *Гончаренко Э. П.* Творчество Джойса и модернизм 1900–1930 гг. / Э. П. Гончаренко. — Д. : Наука и образование, 2000. — 243 с.
18. *Ман Поль де.* Слепота и прозрение : пер. с англ. / Поль де Ман. — СПб. : ИЦ «Гуманитарная Академия», 2002. — 256 с.
19. *Женетт Ж.* Фигуры : в 2 т. Т. 2 : пер. с фр. / Ж. Женетт. — М. : Изд-во им. Сабашниковых, 1998. — 472 с.
20. *Липина В. И.* "Qu'est-ce qu'un auteur?": ответы ведущих американских писателей из третьего тысячелетия / В. И. Липина // Англїстика та американїстика. — Д., 2012.
21. *Лотман Ю. М.* Биография – живое лицо [Электронный ресурс] / Ю. М. Лотман. — Режим доступа: <http://www.ruthenia.ru/>
22. *Лотман Ю. М.* Об искусстве / Ю. М. Лотман. — СПб., 1998. — С. 59–66.
23. *Подорога В. М.* Выражение и смысл / В. Подорога. — М. : Ad Marginem, 1995. — 426 с.
24. *Тынянов Ю. Н.* Проблема стихотворного языка : статьи / Ю. Н. Тынянов. — М. : Сов. писатель, 1965.

Надійшла до редколегії 15.04.2012 р.

УДК 821.111.09

Л. Я. Мірошніченко

Інститут філології КНУ імені Тараса Шевченка

НАРАТИВІЗАЦІЯ ЖИТТЯ В РОМАНІ ДОРІС ЛЕССІНГ «АЛЬФРЕД ТА ЕМІЛІ»

Досліджуються ефекти сполучення «імажинативної» та «документальної» наративу у романі Доріс Лессінг «Альфред та Емілі» у зв'язку з наративізацією життєвого досвіду батьків оповідачем. З'ясовуються формуючі наслідки літературного наративу у побудові власної ідентичності наратива – доньки – та її батьків.

Ключові слова: Д. Лессінг, наратив, гендер, наративізація життєвого досвіду, британський роман.

Рассматриваются эффекты сочетания «имажинативной» и «документальной» нарративов в романе Дорис Лессинг «Альфред и Эмили» в связи с нарративизацией жизненного опыта родителей повествователей. Определяются формирующие следствия литературного нарратива в построении собственной идентичности повествовательницы – дочери – и ее родителей.

Ключевые слова: Д. Лессинг, нарратив, гендер, нарративизация жизненного опыта, британский роман.

The study explores how in Doris Lessing's last novel, *Alfred and Emily*, the "storied lives" of the narrator's parents, both an imaginative reconstruction and a documentary account, interact, and in what way the narrative fashions the identities of the narrator, the daughter, and her parents.

Key words: D. Lessing, narration, gender, storied life, British novel.

Творчий доробок Доріс Лессінг є невід'ємною складовою сучасної парадигми британського роману. У переписаних «мапах» британського письма вона отримує належну оцінку [1], хоча її романістика не завжди знаходить розуміння в критиків (Гарольд Блум пов'язав присудження їй Нобелівської премії з політичною коректністю [2]).

Останній роман безумовно знакової фігури британської літератури Доріс Лессінг – «Альфред та Емілі» – вийшов друком у 2008 р. Альфред і Емілі – це імена батьків письменниці. Вона вирішила написати роман про своїх рідних. Ця її інтенція мала б вписати твір у сучасний доволі щільний літературний контекст романів про батьків (згадаймо бодай «Етель та Ернест» Раймонда Брігса чи «Рорі та Іта» Родді Дойла). Натомість рішучий експеримент, на який наважилась письменниця, виходить за межі класичної сімейної хроніки. Власне у романі є дві історії батьків – уявна та «правдива», оповіді про них утворюють співмірні за обсягом частини твору. Текст твору автор (й оповідач в одній особі) супроводжує фотографіями з родинного архіву – напрочуд виразними чорно-білими портретами. У цій розвідці ми вирішуємо таке завдання: з'ясувати, яким чином нарації – «уявна» та «документальна» – співдіють і якими є ефекти цієї співдії. Допускаємо, що нові смислотворення з'являються власне за умови такого сусідства. Аналізуючи роман, ми ставимо за мету не стільки виробити завершену його критичну модель, скільки окреслити одну з можливих перспектив інтерпретації, оскільки йдеться про твір ще мало вивчений вітчизняним літературознавством.

Із самого початку Лессінг не ставила собі за мету написати біографію родини, бо зробила це раніше – у двох автобіографічних книгах: «У моїй шкурі» (1994) та «Йти у тіні» (1997), і вже у них тема батьків зайняла чільне місце. Допускаємо, що суть останнього літературного експерименту письменниці не в реставрації далекого минулого.

У першій – «уявній» – історії про батьків життя Альфреда Тейлера та Емілі Маквей розгортаються в світі, у якому не стається лиха Першої світової війни. Лессінг «переописує» їх долі, їх щастя та їх страждання таким чином, що вони навіть не одружуються. «Вигаданий» Альфред – щасливчик долі. Спортсмен, він чудово грає у крикет, місцеві роботодавці, які приходять подивитися на його гру, охоче пропонують юнакові варіанти роботи. Він користується популярністю і серед жінок. Коли в 1916-му в Альфреда стається приступ апендициту, у шпиталі доля зводить його з майбутньою дружиною – медсестрою Бетсі. Незабаром у щасливому шлюбі народжується двоє дітей. Здійснюється і його мрія про власне фермерське господарство. З Емілі Маквей він зустрінеться кілька разів у незначних епізодах.

У сценарії альтернативних життєвих шляхів батьків виразнішим, об'ємнішим постає образ Емілі. Ще з дитинства вона – «сама собі господиня і господиня обставин, завжди перша у всьому, лідер у школі, всі шкільні нагороди – її» [3, р. 5]. Дівчина – і взірєць для наслідування для своїх подруг. Доросла Емілі Маквей уперта й гордовита, може скласти собі ціну, от тільки трохи незграба, коли доводиться танцювати з молодим чоловіком на ім'я Альфред. Емілі одружується з лікарем шпиталю, у якому працювала медсестрою, – «Фрі Роял». Вільям Мартін-Уайт – авторитетний кардіолог, респектабельний чоловік. «Поважна місіс Мартін-Уайт» стає новим етапом життя Маквей; гостинна господарка, добропорядна дружина; домашній затишок – то її щоденний клопіт. Але шлюб виявився нетри-

валим (кардіолог помирає від раптового серцевого нападу) і, здається, необхідний був лише для того, аби пришвидшити усвідомлення героїнею того, що матримоніальний сценарій – не для неї. Емілі загісно у власному просторому будинку, як і у відведеній їй ролі світської леді, вона хоче повернутися назад у «Роял Фрі», хоче самостверджуватися, як колись, коли покинула родину в маленькому містечку і поїхала здобувати медичну освіту до Лондона. Емілі починає займатися (і вельми успішно) благодійністю, започатковуючи школи для бідних спочатку в Іст-Енді, а згодом по всій Британії.

Якщо в імажинативному експерименті Емілі та Альфред нарізно і сповна реалізують себе, то в «реальному» житті, переказаному в другій частині, щастя менше. Автор називає причину: «потворний спадок війни», який зачепив усіх, та найбільше Альфреда – учасника воєнних дій, який отримав важке поранення: куля розтрощила йому ногу. Він довго лікувався у шпиталі, зрештою, коли на місці ампутованої ноги лікарі закріпили дерев'яний протез, то й тоді війна для нього не скінчилася. У шпиталі він познайомився з Емілі, вона спершу доглядала його, а з часом, коли туга за коханим – лікарем, що потонув, вщухла, вони побралися. У пошуках заробітку подружжя вимушене покинути Англію, тут їх нічого не тримає. Аби заробити грошей для безбідного існування на батьківщині і здійснення мрії батька про власну ферму, спершу вони оселилися в Персії (нині Іран), згодом у Південній Родезії (нині Зімбабве).

Емілі хоч «не мала зримих шрамів, поранень, але була жертвою війни так само, як і <...> батько», її життя склалося не так, як хотілося. Рішуча, заповзятлива, лідер, свою енергію, яку охоче спрямувала би на громадську діяльність, вимушена за таких обставин цілковито екстраполювати на родину – дітей (і вони цього не хочуть) та хворого чоловіка (а він без цього не може). Якби не переїзд, «то вона б очолила якусь жіночу інституцію» [3, р. 2]. Таке припущення наратор робить щодо вигаданої Емілі в першій частині, але очевидно, що воно прояснює «спадок війни» для реальної Емілі. Про відлуння війни у власному житті Доріс висловлюється так само драматично: «війна оселилася в моєму дитинстві. Траншеї були такими ж реальними, як і те, що я насправді могла бачити довкола себе» [3, р. 2].

У другій частині образ Емілі теж є домінуючим і вибудованим у широкому родинному контексті. Усупереч волі батька, який бачив майбутнє дівчини в університеті, реальна, як і вигадана Емілі, пішла вчитися на медсестру. Та якщо для вигаданої такий крок став початком нового життя, то реальна Емілі вимушена впродовж років обмежуватися працею на фермі й виконанням родинних обов'язків матері та дружини. Найбільш деталізованими і психологічно розгорнутими є стосунки Емілі та доньки. Доріс захоплюється стійкістю матері, вона – енергійна, людина дії, боєць – адже з двома дітьми на руках, чоловіком-інвалідом вона розбудувала чимале господарство-ферму. Їй прикро за матір, яка через те, що родина жила в Персії, пропустила те, що мали її однолітки в Англії: «джаз, чарльстон, сукні до колін і навіть міні, вимоги таких же свобод, як у чоловіків». З ностальгією згадує вона, як мати багато читала їй та братові, як захоплююче розповідала історії, її власні були найкращими. Емілі як «типова Торі», середній клас, привчала дітей «до музики, літератури та політики». Стосунки з матір'ю не вичерпуються емпатією та ностальгією, превалюють якраз неприязнь і постійні конфлікти.

Оповідачка реконструює чимало прикрих епізодів взаємного протистояння, один із найбільш показових пов'язаний з підлітковим віком. Тринадцятирічна Доріс захворіла на важку недугу. Коли у зв'язку з корем було оголошено тривалий, у шість тижнів карантин, це виявилось для неї не прикрістю, а одним із найщасливіших моментів життя. Адже хоч би якою виснажливою не була її хвороба, –

дівчина була поза зоною впливу матері і «зрозуміла, яким може бути життя». Після повернення додому протистояння матері й доньки продовжилося, «бої були титанічними».

Конфлікт поколінь – Емілі та доньки – підсилений і ускладнений в романі конфліктом старшого покоління – Емілі та її батька. В обох випадках авторитарні старші краще знають, що в житті є важливим, а молодші, котрі мали б, на їх думку, прислухатися, чинять на свій лад, по-бунтарськи всупереч.

Життя батьків, про яке ретроспективно розповідає наратор, постає у зв'язку із її власним. Із-поміж «континентів досвіду» тих, хто був поруч, вона виділяє, коментує, інтерпретує ті епізоди життя, які виявилися знаковими і для неї самої. Іншими словами, наратор постає посередником між подіями реального життя та їх «романним» статусом.

Інший аспект посередництва – фокалізація. У ретроспективних наративах від першої особи фокалізація та нарація є відмінними. Наратором у досліджуваному романі є літня жінка, а фокалізатором – спершу маленька дівчинка, далі підліток, юнка і літня жінка. Фокалізатор належить до репрезентованого ним світу, йдеться про гомодієгетичного наратора, який змінюється. Щоближче до кінця твору фокалізація і нарація зближуються.

У структурі роману вигадана нарація є зумисне схематичною, ідеальною, неймовірною, «документальною» ж – безперечно багатшою, «переконливішою», як зазначається в перших критичних рецензіях на роман. Думаємо, що така відмінність є навмисною, авторським прийомом. Назви обох частин мають уточнення – «Альфред та Емілі: повість» і «Альфред та Емілі: два життя», які сугестують дихотомію фікціонального та фактуального. У першій частині зрежисовано ідеальний проект, друга ж репрезентує світ таким, яким він є. Якщо перша частина – цілковита вигадка, то друга є «правдивою» відносно першої. Що ж тоді є правдивим відносно другої?

Відповідь на це питання, гадаємо, не зводиться до відшукування правдивого чи ймовірного, а, скоріше, підштовхує до того, аби подивитися на роман у контексті проблеми наративу та ідентичності. Другу частину належить охарактеризувати як “storied life” – поняттям, що його запропонував американський дослідник наративу, психолог Ричард Охберг [4], виокремлюючи наративізацію життєвого досвіду як проблему. Завдання трансформувати епізоди життя в події роману висуває на передній план самого наратора навіть тоді, коли заявленим об'єктом нарації є інші – Альфред та Емілі. Отже, можемо стверджувати, що не менш важливим за оповідувані історії життя батьків є те, як вони викладені: що з того масиву, який наратор називає «континентами досвіду», увійшло до оповіді, а що пропущено; як пов'язані між собою події сімейної хроніки, якими є зв'язки між ними; ким постають протагоністи – жертвами чи переможцями тощо. Такий підхід виходить за межі літературних студій і має бути інтердисциплінарним та, як переконують автори колективної праці “Storied Lives: the Cultural Politics of Self-Understanding” [5], таким, що зближує літературні студії з психологією, антропологією і соціологією. Відносини між коментарями (accounts) про світ і світом, що його коментують, не обмежуються проблемою репрезентації, а відсилають до питання про актуалізацію формуючого (formative) потенціалу наративу. З'ясування формуючих наслідків літературного наративу нам видаються вельми плідними і в контексті співдії двох варіантів нарації в романі.

Найперше, вигадані та реальні долі дозволили учасникам бути більш чесними одне з одним, ніж вони були в житті, переконаний Блейк Моррісон [6].

По-друге, наративізація життєвого досвіду Емілі та Альфреда стає альтернативним способом концептуалізації власного життя Доріс. Це для письменника-реаліста важливо відтворити чи відшукати об'єктивну правду, дотриматися прав-

ди або хоча б правдоподібності (ця ж логіка: що більше таких реалістичних оповідей, то більшою є об'єктивність розказаного). Для сучасного літературного нарративу характерний не пошук об'єктивної правди, а дослідження причини тривоги, з'ясування факторів стримування тощо, у більш широкому витлумаченні – процес «самопояснення». Ми поділяємо думку дослідника нарративу Джорджа Розенвальда про те, що в «постоб'єктивістському» епосі власна ідентичність «самопояснюється» [5, р. 272]. Вважаємо, що використання ретроспективи сприяє побудові конструкта власної ідентичності оповідача, а розробка теми батьків уможливорює спроби «самопояснити», усвідомити причини надмірної материнської опіки й емансипуватися від нав'язливих впливів ще з часів дитинства.

Третім формуючим наслідком літературного нарративу є з'ясування дискурсу, у якому існує оповідач. Сучасна наратологія пояснює процес трансформації “living-telling”, тобто окремих епізодів життя в (літературну) історію, багатьма чинниками і зсуває увагу з оповідача далі – на соціокультурний контекст. «Коли люди розповідають історії життя, вони роблять це відповідно до зрозумілих моделей (models of intelligibility), притаманних даній культурі» [5, р. 265]. Причому такі моделі є інституціалізованими.

В аналізованому романі такою «зрозумілою моделлю» є будинок, домівка, яка сугестує концепти родинного життя, стосунків батьків і дітей. Роман Лессінг «Альфред та Емілі» продовжує британську літературну традицію, започатковану Джейн Остен, і розгортає пов'язані з цим різновидом жанру роману культурно-історичні, гендерні стереотипи. Традиційно простором, у якому жінка мала більше влади, впливу, свободи, був домашній простір, у той час як громадську та політичну сфери той же таки стереотип закріплював за чоловіком. Так було в часи Джейн Остен, це повною мірою стосується і покоління Емілі.

Реальна Емілі існує у просторі двох будинків – батькового і чоловікового, і лише один раз вона наважується вийти за його межі. Тоді ж вона порушує обмеження, яке поширювалося на жіночу стать, – навчатися медицині. Як відомо, зарахування жінок до медичних освітніх закладів стає важливим етапом на шляху боротьби за визнання власних прав.

На те, що модель будинку є гендерно маркованою, звертає увагу передусім феміністична критика (Carolyn Steedman, Glenna Matthews). Здається, цілком поділяє таку думку і Лессінг – письменниця, за котрою закріпилося кліше феміністки ще з часів «Золотого зошита», який назвали маніфестом фемінізму. І Нобелівську премію їй присудили за «жіночий погляд». Акцентування жіночої долі є свідомою позицією Лессінг у зв'язку з андроцентричною теорією, а модель будинку, сповненої соціокультурних стереотипів, вона використовує як найбільш «економічний» спосіб заявити про свою позицію.

За тією ж логікою, аби «переписати» свою долю, жінка найперше повинна порушити «зрозумілу модель, притаманну даній культурі». Успішне життя уявної Емілі розгортається поза будинками. Вона двічі полишає простір будинку – спершу батька, потім чоловіка. Примітно, що ці відважні вчинки мисляться нею *post factum* як «вузлові» ситуації життя. Альтернатива самоствердження власне й можлива через те, що Емілі позбавляє себе родинних зобов'язань: отримує освіту, займається соціальними ініціативами. Ось ще одна бінарна опозиція в подвійній структурі роману: у першій частині змодельоване життя щасливої жінки поза сім'єю, у другій – нещасливої – у сім'ї.

Якими є перешкоди на шляху жінки до самореалізації, якщо голос батька чи матері подолано? Відповідь на це запитання закладено в сюжетно-композиційну побудову, але в цьому романі Лессінг не аналізує соціальні механізми – класові чи ідеологічні, котрі заважають жінці. Альтернативний сценарій жіночої долі, зрежисований нараторкою, лише констатує такі обмеження.

Окрема глава у другій частині роману містить міркування оповідача про стан жінки сьогодні. Її висновки втішні і для неї самої. Жінка початку ХХІ століття має вибір. Як наслідок дедалі більше жінок вирішують не мати родин і дітей, тобто так чи інакше руйнують стереотипи початку ХХ століття.

У визначенні характеру вигаданої Емілі скористаємося поняттям, запропонованим канадською дослідницею творчості Лессінг – Еліс Реду в монографії 2011 р. [7]. У зв'язку з героїнею «Золотої зошити», Анною Вулф, вона послуговується образом «жінки на порозі», тим самим акцентуючи потенціал межової ситуації. Дослідниця переконливо доводить, що романи сучасниць «сповнені образів жінок, котрі знаходяться у транзитних просторах і які репрезентують різні ступені уразливості та автономії» [7]. Це поняття сугестує полісемантичність. Одним із можливих значень «жінки на порозі» є потенціал уявної мандрівки до нових можливостей. Вигадана Емілі – це ще один образ «жінки на порозі», яка таку мандрівку здійснює.

Те, що соціокультурний контекст, у якому існує оповідач, репрезентований передусім у зв'язку із ситуацією жінки, запрошує до подальшого з'ясування гендерних стереотипів, відтворених у двох частинах роману.

Проведений нами аналіз роману Д. Лессінг «Альфред та Емілі» засвідчує складну синкретичну жанрову формулу роману, яка окрім біографічного містить ознаки історичного, звичаєвого, постколоніального, феміністичного, психологічного різновидів роману, але ними не вичерпується. Це «дивний гібрид», за визначенням Кароліни Мур [8], який потребує подальшої експлікації.

Вважаємо, що наслідком поєднання «уявної» та «документальної» нарацій у двох частинах роману є складний конструкт, який стосується побудови (ревізії) власної ідентичності трьох осіб – матері, батька й доньки (оповідачки). Ступінь взаємопов'язаності двох структурно-композиційних частин є високим, а її якість – смислотворчою.

Застосований при аналізі роману наративний підхід довів свою ефективність. Ми зафіксували три формуючі наслідки літературного наративу, пов'язані з оповідачем і дискурсом, у якому вона існує, й окреслили перспективу подальших пошуків у зв'язку з проблемою наративізації життєвого досвіду в літературному творі.

Бібліографічні посилання

1. *Byatt Antonia Susan*. On Histories and Stories: Selected Essays / Antonia Susan Byatt. – Harvard University Press, 2001.
2. *Donahue Deirdre*. Doris Lessing's "scepticism" made Nobel Prize a certainty / Donahue Deirdre // USA Today. – 2007. – Nov. 10.
3. *Lessing Doris*. Alfred and Emily / Doris Lessing. – L., 2008.
4. *Ochberg Richard L*. Life Stories and Storied Lives / Richard L. Ochberg // In Amia Lieblich & Ruthellen Josselson (eds.). Exploring Identity and Gender: The Narrative Study of Lives. – Vol. 2. Thousand Oaks: Sage, 1994 – тут про термін.
5. *Storied lives: the cultural politics of self-understanding* / George C. Rosenwald, Richard L. Ochberg (eds.). – Yale University Press, 1992.
6. *Morrison Blake*. The Righting of Lives // The Guardian. – 2008. – May 17.
7. *Ridout Alice*. Contemporary Women Writers Look Back: From Irony to Nostalgia (Continuum Literary Studies). – 2011.
8. *Moore Caroline*. Doris Lessing's Rewriting of her Parents' Past // The Telegraph. – 2008. – May 15.

Надійшла до редакції 15.04.2012 р.